
МАРЧУК М.В.,
аспірант,
кафедра загальної та
соціальної педагогіки,
Чернівецький
національний університет
імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці

ВИХОВНА РОБОТА В ОПІКУНСЬКИХ ЗАКЛАДАХ БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТЬ

У статті висвітлено один із важливих напрямів роботи опікунських установ на Буковині – виховання кризових категорій дітей та шкільної молоді (сиріт, безпритульних, дітей з особливими потребами, дошкільників). Автор представляє виховну роботу у інституціях для дошкільників (захоронках), шкільної молоді (бурсах) та закладах для дітей з функціональними обмеженнями (інтернатах) краю.

Ключові слова: опіка, виховання, Буковина, етапи, дитячий садок (захоронка), бурса, спеціальна школа-інтернат.

В статье рассматривается одно из наиболее важных направлений деятельности учреждений опеки на Буковине – воспитание кризисных категорий детей и школьной молодежи (сирот, беспризорников, детей-инвалидов, дошколят). Автор анализирует воспитательную работу в учреждениях для детей дошкольного возраста (захоронки), школьной молодежи (бурсы), интернатах для детей-инвалидов.

Ключевые слова: опека, воспитание, Буковина, детский сад (захоронка), бурса, специальная школа-интернат.

The article highlights one of the important areas of trustees institutions in Bukovina – raising critical categories of school children and youth (orphans, homeless children with special needs, preschoolers). The author presents the educational work in institutions for preschool children, school children (bursa) and institutions for children with disabilities (boarding edge).

Key words: care, education, Bukovina, stages, kindergarten, bursa, a special boarding school.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Глибина політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх процесів, що охопили Україну у останні роки, потребує не просто злагодженої діяльності державних установ, громадянського суспільства, а й усвідомлення того, що провідним чинником (учасником, творцем) глобальних перетворень є конкретна людина, рівень вихованості (чи виховної занедбаності) якої і визначає успіх (чи невдачі) суспільних змін. У цьому контексті виховання стає щораз більше «територіальною дійсністю і суспільною практикою» як витвір людської діяльності і водночас знаряддя змін у всіх сферах суспільного життя [13, с.15].

Історико-педагогічний досвід свідчить, що неувага до виховних проблем чи їх ігнорування з огляду на більш «важливі» економічні чи політичні завдання, призводить до «виховної безпорадності» основних соціальних інституцій: родини, школи, позашкільних закладів, які не виконують свого призначення. Особливо гостро постають ці питання перед кризовими категоріями дітей, підлітків – сиротами, позбавленими батьківського піклування, бездоглядними, дітьми з функціональними обмеженнями. Вони потребують підтримки з огляду на проблеми життєдіяльності, і супроводу їх соціального розвитку, виховання, освіти.

Прийняті законодавчі документи, сучасні теоретичні розробки науковців, узагальнений практичний досвід – основні чинники, взаємодія яких здатна створити нову модель соціальної опіки дітей та молоді, що потребують особливих умов піклування та виховання. Однак не варто ігнорувати також накопичений історико-педаго-

гічний досвід, адаптація та творче використання якого є цінним джерелом для удосконалення існуючої практики опіки, виховання, соціального розвитку кризових категорій дітей та молоді. Буковина, історична доля якої пов'язана не лише з Україною, а й з європейськими країнами (Австро-Угорщиною, Румунією) у XIX – першій третині XX ст. мала вартісні здобутки у сфері опікунсько-виховної діяльності, які повинні бути досліджені та узагальнені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розгляд виховного змісту діяльності опікунських установ потребує залучення наукових праць з теорії виховання (І.Бех, О.Вишневський, С.Карпенчук, О.Сухомлинська та ін.), досліджень у галузі соціального розвитку дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування (Г.Бевз, Л.Волинець, Л.Завацька, І.Зверева, А.Капська, Н.Комарова, І.Пеша та ін.), історико-педагогічних розвідок науковців з проблем опіки та виховання дітей (Р.Воляннюк, І.Голубочка, Т.Завгородня, С.Засць, І.Плугатор, Л.Штефан, Л.Фуштей, Т.Янченко та ін.). Відзначимо, що сьогодні також соціально-педагогічні аспекти освітньо-виховної діяльності різних суспільних інститутів другої половини XIX–початку XX ст. вивчають Л.Березівська, С.Бричок, Л.Вовк, Н.Дем'яненко, Л.Дровозюк, С.Засць, Л.Корж, Т.Янченко та ін. Вартісними є праці учених з проблем історії шкільництва Буковини, розвитку його на різних історичних етапах (В.Ботушанський, С.Далавурак, Л.Кобилянська, І.Ковальчук, О.Пенішкевич, І.Петрюк, Л.Тимчук, Д.Щербина та ін.).

Разом із тим питання змісту, напрямів, форм та методів виховної діяль-

ності у опікунських установах краю у к. XIX – 30-х рр. XX ст. ще не стало предметом окремого дослідження.

Формулювання цілей статті. З огляду на вищезазначене **метою** даної публікації є висвітлення змісту та форм виховання дітей у різних типах опікунських закладів Буковини к. XIX – першої третини XX століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття виховних аспектів діяльності закладів системи суспільної опіки на Буковині в к. XIX – першій третині XX ст. потребує з'ясування змісту та співвідношення основних дефініцій: виховання та опіка. Науковці [13] вважають, що хоч опіка і виховання проявляються спільно, це, по суті дві різні ділянки людської діяльності, що мають різний генезис, цілі, зміст діяльності. У процесі виховання, стверджує М.Чепіль, відбуваються зміни в особистості з погляду на нормативний ідеал (суспільне очікування), а результат цих дій залежить від системи цінностей, які визначають вихованці. Опіка здійснюється незалежно від того, яку систему цінностей визнає підопічний і чи прагне він змін, що йдуть у напрямі визнання суспільно апробованих норм [13, с.43].

Опіка й виховання, продовжує вона, пов'язані між собою як два основні чинники розвитку людини: причому опіка – це постійна допомога в задоволенні матеріально-психологічних потреб у межах планово і свідомо організованих опікунських дій, а виховання – це створення умов для повноцінного розвитку особистості (які будуть сприяти і допомагати цьому розвитку, будуть спрямовувати розвиток людини як особи, що функціонує у вибраній для себе системі цінностей і здатної до життя у різних типах спільнот). Нам особливо імпонує узагальнюючий висновок дослідниці, що

виховання обумовлюється ступенем і обсягом задоволених визначених опікунських потреб особи, а опіка, своєю чергою, залежить від ступеня і обсягу реалізації виховних завдань. Однак опіку не можна ототожнити з вихованням, а також не можна обмежити її обсягу і площини до забезпечення тільки матеріальних потреб, а виховання не можна організовувати відірвано від опіки й навпаки.

З огляду на вище цитовані теоретичні положення розглядаємо виховний напрям у діяльності опікунських установ як один із провідних, який разом з доглядом, забезпеченням необхідними матеріальними засобами для життя (житлю, їжа, одяг, медична допомога), наданням початкової або іншої (у т.ч. й професійної) освіти, підтримкою соціального розвитку вихованця забезпечує його повноцінну опіку та піклування. На Буковині у XIX – на початку XX століть, як в Україні та Європі загалом, існувала розгалужена система опікунсько-виховних установ, а саме – сирітські, виховні будинки, притулки, діяльність яких була спрямована на створення сприятливих умов для соціального розвитку дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, безпритульних, інших категорій.

Дослідниця І.Голубочка стверджує, що функціонування цих установ серед інших мало наступні ознаки: оскільки вони мали різних фундаторів та підпорядкування, вони відрізнялися також за змістом і формами виховання, обсягом освіти як загальної, так і професійної; найбільше уваги у таких закладах приділялось трудовому вихованню (формування навичок самообслуговування, побутової, сільськогосподарської та ремісничої праці) та морально-етичному вихованню (засвоєння правил поведінки, що відповідають суспільним нормам) [3, с.8-9].

Аналіз архівних документів, матеріалів періодичної преси досліджуваного періоду свідчить, що на Буковині у к. XIX – 30-х рр. XX ст. під суспільною опікою (державною та приватною (громадською, церковною)) знаходились такі категорії дітей: сироти, бездоглядні, діти, народжені поза шлюбом, діти з особливими потребами, діти-біженці, діти загиблих воїнів Першої світової війни, діти дошкільного віку, матері яких працювали, матеріальну підтримку мали також учні середніх шкіл з найбідніших родин. Відповідно до цієї класифікації дітей та підлітків кризових категорій у краї працювали дитячі садки (захоронки), діяльність яких розглядалась спільно з притулками і може вважатись складовою системи суспільної опіки; сирітські притулки (для біологічних сиріт та бездоглядних (безпритульних) дітей); будинки дитини (для народжених поза шлюбом, підкинутих та сиріт); інтернати (бурси) для учнів середніх шкіл (ліцеїв, гімназій); богадільні та спеціальні школи-інтернати для дітей з функціональними обмеженнями (глухі та незрячі діти).

У всіх цих опікунських закладах здійснювалась відповідна діяльність із забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, вони отримували знання відповідно віку, виховні заходи спрямовувались на релігійно-моральне, естетичне, трудове виховання. Розглянемо зміст виховного процесу в окремих типах опікунських установ Буковини.

Суспільна опіка й виховання дітей дошкільного віку зосереджувалась у дитячих садках, т.зв. захоронках. Незважаючи на те, що державне законодавство Австро-Угорщини і особливо Румунії визнавало дошкільня першою ланкою системи освіти, державних виховних інституцій для дітей-дошкільників у краї не було. Це поясню-

ється тим, що діти із заміжніх родин виховувались переважно запрошеними домашніми виховateljками (учительками), а освіта й виховання дітей селянських та робітничих родин не особливо турбували шкільну владу. Тому заснування дошкільних опікунсько-виховних інституцій стало одним із проявів розвинутого українського громадського руху Буковини, зокрема його складової – жіночих організацій.

На Буковині перше жіноче товариство «Мироносиці» (1886), засноване при греко-католицькій церкві, у Статуті якого визначалось, що воно, зокрема, створене для «...допомоги вбогим дівчатам та дітям-сиротам у наданні освіти» [6, арк.1], опікувалось бідними та сиротами, організовувало відзначення національно важливих дат та ювілеїв. У 1896-1897 рр. стараннями членкинь товариства фондована перша опікунча установа для дітей дошкільного віку – захоронка – місце, де працюючі матері під надійною охороною, турботою чуйних людей, могли залишити на деякий час своїх дітей. Упродовж наступного десятиліття у вересні 1907 р. товариство відкрило подібний заклад в Чернівцях для догляду за дітьми нижчих верств службовців і робітників, згодом (липень 1910 р.) – ще один.

Інше товариство – «Жіноча громада» (1906), основною метою діяльності якого була освіта й самоосвіта буковинських жінок, зокрема через заснування й утримання школи шиття, робітні й притулку (захистку) для дітей, відкрило дитячий садок 1910 р. Реалізуючи мету: «...закладати і піддержувати діточі охоронки і огородини, бурси, заклади виховавчі» до початку Першої світової війни було відкрито ще 2 дитячі садки [1, с. 836].

Засноване у Чернівцях 1908 року Товариство Православних русинок

об'єднало жінок, що прагнули захистити православну церкву від румунізації. У його статуті ідея опіки дітей дошкільного віку прописана чітко: «...б)створювати і підтримувати дитячі установи «захоронки» і «огородці», бурси та інші заклади для навчання і виховання дітей і молоді» [4]. З метою реалізації цього завдання коштами членів Товариства та завдяки благодійним внескам засновано дівочу бурсу й дитячий садок (захоронку в Чернівцях, де опікувались 42 дітьми віком від 3 до 6 років).

У роки Першої світової війни (1914-1918), коли Буковина стала ареною активних воєнних дій, жіночі товариства створювали для сиріт, яких налічувалося понад п'ять сотень, дитячі захоронки. Лише у Чернівцях їх діяло 5. Відроджене після війни товариство «Жіноча громада», яке опікувалось дітьми-сиротами, полоненими, пораненими та утікачами з інших районів України та Росії, відкрило у 20-х рр. захоронку, у якій 40 дітей мали «нагляд, харчі і науку, відповідну дівочому віку» [8, с.3]. Заклади фундувались і утримувались на пожертви свідомих громадян Буковини, які надходили на фонди «Українська сирота» та «Захоронка».

Дослідники відзначають, що виховна робота в захоронках організовувалась, з одного боку, відповідно до розпорядження Міністерства освіти і віровизнань Австро-Угорщини від 22.06.1872 р., а з іншого, мала чітке національне спрямування. Так, згідно міністерського розпорядження метою діяльності цих установ визначалось підтримування і доповнення сімейного виховання дітей дошкільного віку, природного духовного виховання, підготовка до навчання у народній школі. Засобами виховання служать заняття, що створюють і формують

«...пориви до активної діяльності, рухові ігри зі співами і без них, наочність і бесіди про предмети і картини, розповіді і декламування віршів, корисна легка садова робота» [12, с.15]. Утримувачки захоронок змушені були притримуватись цих вимог, однак всіляко намагались зробити із виховного процесу національно спрямований. Для цього виховна та просвітницька робота, традиційними формами якої стали свята, вечори, відзначення релігійних (святого Миколая) та суспільно значущих подій (роковин від дня народження Т.Шевченка), охоплювала не лише дітей та їх батьків, а й українську громадськість Чернівців.

Відзначимо принагідно, що у к. XIX ст. захоронки Буковини працювали, послуговуючись методикою Ф.Фребеля та М.Монтесорі, однак вже у 20-х рр. XX ст., коли концепція українського національного дитячого садка Софії Русової стала відома у краї, передові учительські сили звернулись до її втілення у практику буковинського дошкільля. Концепція С.Русової, що ґрунтувалась на ідеї самобутності українського довкілля, наголошувала на потребі виховання дітей засобами рідної мови, природи, національної культури й сприяла оновленню змісту виховної роботи у захоронках краю.

Бурси – гуртожитки для бідних учнів та вихідців з сільської місцевості – є однією з важливих форм підтримки дітей-сиріт та дітей бідняків на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Ініціаторами створення таких закладів також виступили українські громадські товариства «Руська Школа», «Народний Дім», «Жіноча громада», розуміючи, що суттєвою перешкодою на шляху до розвитку українського шкільництва є неспроможність значної частини батьків утримувати своїх дітей-учнів, задовольняти їх не-

обхідними для навчання умовами.

Однією з перших, завдяки спільним зусиллям товариств «Руська школа» й «Народний дім», в 1896 р. у Чернівцях почала працювати бурса, названа ім'ям письменника Ю.Федьковича. Цьому посприяла офіційна влада: буковинський сейм надав допомогу в розмірі 200 ринських [2, с.29]. В бурсі вихованці мали можливість отримати «помешкання з інвентарем; здоровий харч; надзір; допомогу в науці і лікуванні; купіль; опал; світло; прання білизни. За проживання мешканці сплачували символічну суму, а бідним учням надавалася грошова допомога» [2, с.3].

Дослідник В.Колотило пише, що «спонукання і заохочення до навчання були найважливішими завданнями інтернатів» [9, с.54], тобто виховна робота знаходилась на належному рівні. І продовжує: «...гуртожитки спряли поширенню національної культури, ознайомленню з австрійською конституцією та управлінням. Поряд з підготовкою домашніх завдань вихованці займались спортом (футболом), навчались театральної гри, хорового співу, танців, гри в оркестрі та при звичаювались до норм суспільного життя» [9, с. 55].

Колективний характер співжиття сприяв вихованню в учнів здатності до взаємодопомоги, підтримки, формуванню почуттів єдності, у т.ч. й національного спрямування. Відзначимо, що в бурсі працював спеціальний «вихователь», який відповідав за дотримання порядку, вирішення особистісних проблем учнів, попередження та розв'язання конфліктів. Щовечора в бурсі чергував професор ліцею чи гімназії, до відання якого вона відносились, що також мав змогу через індивідуальне та групове спілкування з учнями здійснювати виховну роботу.

Під патронажем «Руської школи» діяло кілька бурс в Чернівцях,

інших містах краю – Вашківці-над-Черемошем, Вижиця, Кіцмань, Серет. Їх відкриття зазвичай були резонансними і урочистими, схвально віталися громадськістю краю, наприклад, однією з найважливіших подій року за оцінкою газети «Буковина», стало відкриття в 1908 р. у Вижниці відразу двох бурс – загальної і православної [11, с.3]. Варто зазначити, що вихованці бурс за підтримки та сприяння гімназійних та університетських професорів, влаштовували музично-декламаторські вечори, аматорські театральні вистави. Отримані кошти вони спрямовували на допомогу своїм бідним товаришам, а також збирали кошти для власних потреб (зокрема, на виручені від аматорських театральних постановок кошти вихованці «Бурси ім. Ю.Федьковича у Чернівцях» укомплектували бібліотеку).

Товариство «Руська Школа» мало задум відкрити в 1902 р. дівочу бурсу, але бажаних не виявилось і справу було відкладено. Однак українська громадськість розуміла, що такі гуртожитки не тільки вирішують проблему житла для сільських учениць, але й мають вагомий виховний важелі. Заснування бурси для дівчат є «...в інтересі нашої суспільності, щоби наші учениці, надія кращої долі руського народу, одержали просвіту не лише по школах, але головню і добре релігійно-моральне виховання поза школою» [10].

Діти з функціональними обмеженнями, які потребували суспільної опіки, виховання та освіти, проживали у спеціальній школі-інтернаті у Чернівцях, заснованій ще 1908 р., яка мала 8 класів, і, крім відповідних вікових та можливостям учнів знань, сприяла їх релігійному, моральному, трудовому, естетичному вихованню. Так, діти щонеділі відвідували богослужіння, окрім того, що науку релігії вони опановува-

ли в класах; залучались до ручних робіт (плетіння кошиків), здійснювалось гігієнічне виховання й привчання до самообслуговування (учні самі прибирали, сліdkували за чистотою класів та приміщень, де вони жили, гігієнічні процедури здійснювались за графіком). Щоб зберегти зв'язок з родиною після 14 години упродовж тижня (не лише у вихідні дні) дітей, у кого були батьки, могли їх відвідувати, організовувались спільні бесіди та прогулянки [7, арк. 7].

Архівні документи свідчать, що у школі-інтернаті на високому рівні була організована робота з естетичного, зокрема, музичного виховання, освіти й розвитку учнів, про що писала місцева преса. Так, у замітці «Святкування в кінці року» читаємо, що «... в неділю, в 16.00 відбулось святкування завершення навчального року у школі-інтернаті для сліпих та глухонімих, відкрите для всіх бажаючих. Після виконання Королівського гімну хором сліпих вихованців директор Дмитро Рушак розповів про успіхи дітей з основних предметів. Урочистості завершилися святковим концертом, де присутні гарно сприйняли виступи дітей, які грали на фортепіано та скрипці» [15, с. 2]. Про виконавський рівень учнів, копітку роботу педагогів свідчать факти концертів, які давали учнівські колективи та окремі школярі щороку. 18 травня 1928 р. організовано благодійний концерт сліпих учнів школи-інтернату у залі філармонії (другому, після Національного театру, за значущістю концертному приміщенні Чернівців). Автор статті особливо підкреслив, що прибуток від концерту піде на підтримку обдарованих «сліпих музикантів», тому апелює до усіх філантропів краю підтримати цю благодійну акцію. У програмі було виконано 18 музичних творів європей-

ських та румунських композиторів, народні мелодії. Зіркою концерту був маестро музики Іван Дучек – сліпий музикант, що викладав у школі-інтернаті [14, с.3].

У одному із звітів про роботу закладів суспільної опіки, наприклад, за 1929 р. зазначалось, що в Чернівцях діяло 6 притулків для різних категорій дітей та молоді, які потребували опіки, піклування. У виправному закладі для хлопчиків-сиріт і молодих людей, який називався «Інститут виховання», утримувався державою і за рахунок приватних пожертв, знаходилось 50 хлопців, які отримували професію, виховання (перевиховання) і відповідну підтримку особистісного розвитку [5, арк.24].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у к. XIX – 30-х рр. XX ст. на Буковині склалась й функціонувала система опікунсько-виховних установ для різних категорій дітей, що потребували опіки та піклування. Виховний процес у них був налагоджений відповідно до віку, віровизнання, стану здоров'я, потреб дітей та підлітків тощо. У закладах для дітей дошкільного віку (захоронках) здійснювалось релігійно-моральне, естетичне виховання дітей, у бурсах (спеціальних інтернатних установах для учнів середніх шкіл) організовувався комплекс виховних впливів, спрямованих перш за все на національно-патріотичне виховання, у школах-інтернатах для дітей з функціональними обмеженнями робота спрямовувалась на розкриття індивідуальних здібностей дітей, музично-естетичне, інші напрями виховання.

Подальшої розробки потребує питання організаційних форм, методів виховного процесу у закладах для безпритульних, бездоглядних дітей, підготовки фахівців для такої роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буковина, її минуле сучасне / [За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського]. – Париж – Філадельфія – Дітройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
2. Гарас М. Люстрована історія товариства “Українська школа” в Чернауць в 1887-1937: Пропам’ятна книжечка, видана з нагоди 50-х роковин існування цього товариства. – Чернауць: Типографія “Seas”, 1937. – 133 с.
3. Голубочка І.С. Проблема соціального розвитку дітей-сиріт в історії вітчизняної педагогіки (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук: 13.00.01 /Ірина Сергіївна Голубочка. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 20 с.
4. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф. 3. Буковинська крайова управа. – Оп. 1. – Спр. 6614 Статут “Общества русских женщин”, 1894. – арк. 1.
5. ДАЧО. – Ф. 43. Примарія міста Чернівці. – Оп. 1. – Спр. 5467 Отчет о экологическом и санитарном состоянии г. Черновцы за 1929 год. – 25 арк.
6. ДАЧО. – Ф. 211.Крайова шкільна рада Буковини. – Оп. 2. – Спр. 1157 Листування з Чернівецькою повітовою шкільною радою про затвердження Статуту товариства жінок і дітей «Мироносиці», 1907. – арк. 1.
7. ДАЧО. – Ф. 213 ХІУ окружний шкільний інспекторат Буковини. – Оп. 1. – Спр. 2584 Графік занятий в Институте слепых и глухонемых города Черновцы. – 8 арк.
8. К.М. Из “Жіночої громади” // Буковина. – 1906. – Ч.66. – С.3.
9. Колотило В. Історія українського шкільництва на Буковині /В.Колотило. – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 80 с.
10. Народний голос. – 1910. – 29 вересня.
11. Новинки. Головні збори товариства “Руский Народний дім” в Чернівцях // Буковина. – 1909. – Ч.202 (19.09). – С.3.
12. Олійник М. Історія дошкілля Буковини: навч.-метод. посібник /М.Олійник, Я.Квасецька. – Чернівці: Зелена Буковина, 2012. – 76 с.
13. Опіка і виховання дітей: історія і сучасність : збірник наук. праць / [За ред. М.Чепіль]. – Дрогобич: ДДПУ ім. Івана Франка, 2010 – 383 с.
14. Concert de orbi // Glasul Bucovinei. – 1928. – 18.05. – Р.3.
15. Serbarea la fine de an dela Institutul de orbi și surdomuți din Cernăuți // Glasul Bucovinei. – 1926. – 26.06. – № 2141. – Р. 2.